

УДК 159.947

К. М. Шамлян

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ВОЛЬОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Сильна воля і характер сьогодні є обов'язковим фактором досягнення життєвого успіху. Визначається роль вольових якостей у структурі особистості. Проаналізовано результати емпіричного дослідження особливостей вольової сфери студентської молоді.

Ключові слова: особистість, характер, структура, вольовий потенціал, вольові якості.

Сильний характер і воля є обов'язковим фактором, що визначає життєвий успіх людини в умовах соціальних трансформацій, які не припиняються у нашому суспільстві. Завдяки вольовому характеру особистість спроможна будувати життя у відповідності до своїх ідеалів і мрій, найповніше реалізувати свій духовний потенціал, бути творцем своєї долі.

Актуальними постають завдання виховання у молодого покоління розвиненої системи вольових якостей та наукового дослідження вольової сфери особистості. У виховній роботі слід зосередитися на тому, щоб допомогти людині ставати самостійною, цілеспрямованою, з чітким усвідомленням своїх прагнень, приймати рішення і нести за них відповідальність, такою, яка б могла вистояти у конкурентному середовищі і не втратити людяність, чесність і порядність.

У вивченні вольової сфери особистості склалися два підходи: мотиваційний і регуляційний [1]. Мотиваційний розглядає волю як проблему самодетермінації поведінки, в центрі уваги знаходиться спонукальна функція волі. Другий вивчає регуляцію виконавчої частини дій та різних психічних процесів; тут воля постає проблемою саморегуляції.

Проте дослідженню вольових якостей, сукупного вольового потенціалу особистості, зокрема диференційно-психологічному аналізу проблеми у вітчизняних джерелах приділяється недостатньо уваги. Питання вольової регуляції поведінки, як такої, що передбачає свідомі зусилля людини над собою для подолання перешкод внутрішнього і зовнішнього порядку на шляху досягнення мети, розчиняються у більш загальних темах мотивації та саморегуляції.

Одну з причин цього положення ми бачимо у популярності психодинамічної парадигми, що акцентує увагу на позасвідомих детермінантах мотивації. Але усвідомлення позасвідомих змістів та розширення сфери свідомості, що ставлять за мету глибинно-орієнтовані методи терапії і пси-

хокорекції, автоматично не призводять до дієвості та наполегливості людини у рішенні своїх проблем.

Мета роботи — проаналізувати сучасні наукові уявлення про природу і класифікації вольових якостей, визначити роль вольових якостей у психологічній структурі особистості і дослідити особливості вольової сфери сучасної студентської молоді.

Вольові властивості особистості, їх структуру, моральні аспекти волі найбільш послідовно у вітчизняній психології відстоював В. Селіванов. Він вважав, що воля входить у структуру характеру в якості одного з головних його компонентів. Вольові властивості особистості, які формуються в єдності з іншими, характеризують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції своєї поведінки та діяльності.

Вольові якості особистості автор визначає через поняття «здібності» та «уміння», наприклад: витримка — це здібність та уміння свідомо загальмовувати імпульси які заважають здійсненню мети [7, 138], ініціативність — це здібність та уміння за власним почином здійснювати дії та вчинки [7, 135].

Такий погляд дозволяє перевести вивчення вольового потенціалу особистості у площину її здібностей і досягнутих умінь у відповідній активності, що дуже важливо для визначення змісту та методів виховної роботи. Слідуючи подібною логікою, ми можемо запропонувати наступне визначення: вольові якості особистості — це комплекс здібностей та умінь людини здійснювати свідому саморегуляцію поведінки та діяльності для подолання перешкод на шляху досягнення мети.

Є. Ільїн визначає вольові якості так: це особливості вольової регуляції, які виявляються у конкретних специфічних умовах, що зумовлені характером труднощі, яку треба подолати [2, 148].

На його думку, як і будь-які якості особистості, вольові якості мають горизонтальну та вертикальну структуру. Горизонтальну структуру становлять задатки, в ролі яких виступають типологічні властивості нервової системи. Усі вольові якості мають подібну вертикальну структуру, яка нагадує трьохшаровий пиріг. Внизу лежать природні задатки — нейродинамічні особливості; на них накладається другий шар — вольове зусилля, яке ініціюється і стимулюється соціальними та особистісними факторами, які утворюють третій шар: мотиваційна сфера, насамперед, моральні принципи людини (моральні компоненти волі). І від того, наскільки у людини виражені сила потреби, бажання, наскільки вона розвинута у моральному відношенні, багато у чому залежить ступінь прояву кожної вольової якості.

Труднощі у вивченні вольового потенціалу як цілісної характеристики особистості, на наш погляд, пов'язані з тим, що він виявляється у дуже різних за своєю природою та нейродинамічною базою властивостях, іноді, навіть протилежних, наприклад, у терплячості і рішучості. У одних людей типологічні особливості нервової системи сприяють прояву сміливості і заважають формуванню терплячості та наполегливості, іншим притаманна протилежна картина.

У кожному вольовому процесі є певне співвідношення спонукальної і гальмівної функцій. Виходячи з цього, різноманітні вольові якості особистості ми можемо розташувати у вигляді континууму на одній осі, в залежності від питомої ваги в них гальмування та спонукання. Тоді на одному полюсі осі буде знаходитися терпіння як уособлення гальмівної функції, на протилежному — рішучість як уособлення спонукальної.

У разі експериментального дослідження певної вольової властивості необхідно враховувати вплив різних факторів. Наприклад, вивчаючи такі важливі якості волі, як витримка і самовладання, слід визначити, який внесок у загальний ефект стриманої поведінки вносять фактори спеціального тренування по виробленню відповідного уміння, загальної тренованості організму, природженої здатності людини загальмовувати емоційні пориви, що спирається на відповідний типологічний комплекс (велика сила нервової системи по відношенню до гальмування). Також важливо визначити, чи наявне у поведінці власне вольове зусилля, як необхідний атрибут волі, чи це прояв байдужості, холодності або відсутності сильних бажань, що потребують загальмовування.

Стосовно природи, кількості і класифікації вольових якостей у психології немає єдиного погляду.

В. Нікандров [4] систематизує вольові властивості залежно від наявності в їх проявах просторово-часових та інформаційно-енергетичних параметрів. Просторова характеристика полягає у спрямованості вольової дії на самого суб'єкта; часова — в її процесуальності; енергетична — у вольовому зусиллі, при якому витрачається енергія; інформаційна — у мотивах, меті, засобах дії і досягнутому результаті.

До просторового параметру автор відносить самостійність (незалежність, цілеспрямованість, впевненість), до часового — наполегливість (упертість, терпіння, стійкість, твердість, принциповість, послідовність), до енергетичного — рішучість та самовладання (витримка, контроль, сміливість, відвага та мужність), до інформаційних — принциповість.

В. І. Селіванов [7] об'єктивною основою для класифікації вольових якостей вважав динаміку процесів збудження і гальмування. У зв'язку з цим він поділив вольові властивості на ті, що викликають, підсилюють або прискорюють активність, і на ті, що її гальмують, послаблюють або уповільнюють. До першої групи належать ініціативність, рішучість, сміливість, енергійність, хоробрість; до другою групи — витримка, витривалість, терплячість.

Класифікацію Є. Ільїна [2] становлять два класи вольових якостей: власне вольові якості («прості») і морально-вольові («складні»). У свою чергу «прості» вольові якості автор поділяє на дві групи. Першу характеризують цілеспрямованість, тривалість утримання спонуки, вольового зусилля (терплячість, упертість, наполегливість), другу — самовладання (сміливість, витримка, рішучість).

До «складних», морально-вольових якостей, які найчастіше визначають реальну вольову поведінку людини, належать самостійність та ініціативність, дисциплінованість та організованість, сумління, героїзм та мужність, принциповість, самовідданість.

А. Пуні [5] вважав, що та чи інша система вольових якостей визначається об'єктивними умовами конкретного виду діяльності. Ці умови зумовлюють, насамперед, розвиток провідних вольових якостей, пов'язаних з успішним подоланням перешкод, типових для даної діяльності, а також вольові якості, які підкріплюють, підтримують провідні. В експериментальних дослідженнях виявлена ієрархія вольових якостей спортсменів різних видів спорту. Наприклад, для бігунів на короткі дистанції найважливішими є наполегливість та упертість, потім — витримка і самовладання; для стрибунів-лижників ієрархія інша. Якістю, яка поєднала усі ці властивості в єдину систему є цілеспрямованість, що зумовлена системою життєвих цілей і мотивів людини.

Попарне об'єднання вольових якостей (рішучість та сміливість тощо) відповідає уявленням вченого про те, що у цілісних вольових проявах людини вольові якості функціонують не ізольовано, а у взаємному зв'язку.

В. Калін [3] пропонує інший підхід до класифікації вольових якостей, розглядаючи проблему волі, насамперед, з точки зору функцій вольової регуляції, а не предметних аспектів вольової поведінки. Відповідно він виділяє базальні (первинні) та системні (вторинні) вольові якості. До базальних належать енергійність, терплячість, витримка та сміливість. В міру накопичення життєвого досвіду базальні вольові якості поступово «обростають» знаннями та вміннями, необхідними для того, щоб здійснити вольову регуляцію різними способами, що дозволяють компенсувати недостатній розвиток деяких базальних якостей. У системних вольових якостях, таких як наполегливість, дисциплінованість, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність, організованість, найбільше виражена особистісна саморегуляція діяльності.

В. Іванников [1] вказує на предметність волі, яка полягає у тому, що воля не є абстрактною загальною здібністю людини, незалежною від її життя та діяльності, проте є конкретним проявом здібності людини у конкретній предметній діяльності.

Для диференційно-психологічного аналізу «предметності» вольових властивостей цікаво звернутися до поглядів В. Русалова на структуру формально-динамічних властивостей [6]. Автор наполягає на тому, що взаємодія зі світом предметним (суб'єкт-об'єктна) і зі світом соціальним (суб'єкт-суб'єктна) мають зовсім різний смисл та зміст, у зв'язку з чим ці аспекти людської активності можуть мати і зовсім різні формально-динамічні характеристики. Він вводить поняття диференційного типу темпераменту, який показує, що у конкретної людини властивості темпераменту (темп, пластичність та емоційність) далеко не однаково розвинуті у різних сферах активності: предметній, комунікативній та інтелектуальній. Наприклад, людина, яка виявляє високий темп і пластичність в інтелектуальній сфері, може бути ригідною в комунікативній сфері.

Аналогічно ми можемо припустити, що одна й та ж вольова якість у даної конкретної людини по-різному розвинута в залежності від типу сфери активності. Необхідність у вольовій регуляції поведінки виникає не тільки у сфері практичної діяльності (яскравим прикладом якої є діяльність

спортсменів), а й у сфері стосунків, контактів з іншими людьми та в інтелектуальній сфері. Тоді можна зробити наступне диференціювання: індивідуальні особливості вольових якостей особистості у предметно-практичній, соціально-комунікативній та інтелектуальній сферах. Наприклад, завидні витримка, терпіння та наполегливість людини у соціально-комунікативній сфері можуть сполучатися з відсутністю цих якостей в інтелектуальній; вчений-теоретик, який виявляє високу ініціативність, цілеспрямованість, наполегливість, стає млявим та безпорадним у практичній роботі; сміливість та рішучість у психомоторній сфері зовсім не означає наявність цих якостей в інших сферах діяльності.

У зв'язку з цим виникає питання, а чи можна говорити про «вольову людину» та «силу волі» взагалі? У буденній свідомості існує природний (і досить точний!) поділ людей на вольових, які «мають характер» і вміють свідомо боротися з труднощами, доводячи задумане до кінця, і тих, хто, не маючи у середині стрижня, скочуються на дно суспільства. При чому в уявленні багатьох людей якщо людина є вольовою, то вона є вольовою у всьому.

Ми можемо припустити, що загальний вольовий розвиток людини є цілісним психічним утворенням у структурі особистості, що об'єднує у систему різноманітні вольові прояви людини; наукове обґрунтування цього дасть нам змогу ввести у психодіагностику коефіцієнт вольового потенціалу особистості, аналогічний інтегральному показнику сукупності різноманітних інтелектуальних здібностей — IQ.

Така гіпотеза видається нам цікавою і привабливою, проте на теперішній час вона потребує серйозного теоретичного і експериментального обґрунтування. Практичну цінність досліджень у цьому напрямі важко переоцінити. Сучасні умови висувають підвищені вимоги до вольових властивостей особистості, але до яких саме? Які саме якості волі сьогодні забезпечать людині досягнення високих результатів, і які цінуються молоддю?

Пілотажне дослідження, яке ми провели серед студентів нашого міста, дозволило прояснити деякі аспекти цієї проблеми. Огляд досліджень, присвячених вольовим властивостям особистості та їх класифікаціям, показав, що найчастіше вчені виділяють такі якості волі як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, витримка, самостійність, сміливість, стійкість, самовладання та ініціативність.

Це зумовило вибір методики для діагностики особливостей вольової сфери — методика Н. Стамбулової, яка оцінює рівень розвитку таких вольових якостей: I — цілеспрямованість, II — сміливість та рішучість, III — наполегливість та упертість, IV — ініціативність та самостійність, V — самовладання та витримка. Для кожної властивості визначалися два параметри: вираженість і генералізованість. Перший параметр діагностує наявність і стійкість прояву основних ознак вольової якості, другий — універсальність якості, тобто широта її прояву у різних життєвих ситуаціях та видах діяльності.

У дослідженні взяли участь 65 чоловік: студенти старших курсів різних спеціальностей Львівського національного університету імені Івана Франка і Національного лісотехнічного університету України.

Результати тестування засвідчили, що зі всіх вольових властивостей найбільш розвинутими у всіх респондентів є, по-перше, цілеспрямованість, по-друге, — наполегливість. Показники по цих шкалах однаково високі як у хлопців, так і у дівчат. Виявлено відмінності у результатах: у хлопців значно вище ніж у дівчат показники за шкалами сміливості і самовладання, і нижче — за шкалою ініціативності і самостійності.

Для всіх властивостей волі, окрім сміливості, показники генералізації нижче, ніж показники вираженості. Насамперед, це стосується цілеспрямованості (у хлопців) і ініціативності та самостійності (для всіх досліджуваних) — ці якості волі не поширюються на всі сфери діяльності. Цікавим виявилось те, що сміливість за показниками генералізації вище у дівчат.

У цілому ієрархія вольових якостей для хлопців виглядає так: цілеспрямованість — наполегливість — самовладання — сміливість — ініціативність; для дівчат: цілеспрямованість — наполегливість — ініціативність — сміливість — самовладання.

Студентам також було запропоновано проранжувати за 12-бальною шкалою важливість для сучасної людини окремих властивостей особистості (12 — найважливіша, 1 бал — найменш важлива). У списку з дванадцяти властивостей половину становили якості волі.

Результати статистичної обробки засвідчили, що студенти найбільше цінують доброту і чесність, далі (властивості наводяться у порядку зменшення важливості) — цілеспрямованість, самостійність, життєрадісність, наполегливість, дисциплінованість, сміливість, комунікабельність, витримка, і найменше — творчість і прагматизм.

В ієрархії цінностей вольовим якостям віддають належне. Середні значення оцінок всіх запропонованих вольових якостей (окрім витримки) вище шести балів. Більшого значення розвитку волі надають хлопці: середньозважена оцінка важливості вольової сфери — 6,9 для хлопців і 6,5 для дівчат. Серед вольових якостей найбільш важливими є цілеспрямованість, самостійність, наполегливість, дисциплінованість, ті якості волі, які В. Калін вважав вторинними, системними.

«Лідером» у цьому списку, як і у попередньому дослідженні, є цілеспрямованість. Цілеспрямованістю вважають прояв волі, який характеризується ясністю цілей і задач, планомірністю діяльності і конкретних дій, зосередженістю дій і почуттів, неухильному прагненні до досягнення поставленої мети [2, 174]. Зазвичай тут йдеться про перспективні, віддалені цілі. Ряд авторів (В. Калін, А. Пуні) справедливо вважають цілеспрямованість системною якістю волі. Водночас, на думку Є. Ільїна, цілеспрямованість не завжди є проявом вольової регуляції поведінки, і може не містити власне вольового зусилля.

Власне вольове зусилля з набагато більшою ймовірністю повинна містити наполегливість, яку часто або ототожнюють з упертістю, або розглядають в парі з нею. Наполегливість виявляється у неухильному прагненні досягти бажаного, у здатності тривалий час зберігати енергію і активність у боротьбі за поставлені цілі. В. Нікандров відносить наполегливість до часового параметру волі. В. Калін вважає наполегливість емоційно-вольовою

якістю, в якій виявляється емоційна прив'язаність людини до цілі діяльності, оскільки мобілізація ресурсів відбувається завдяки використанню механізмів емоцій. Зазвичай наполегливість виявляється там, де є перешкоди на шляху досягнення віддаленої цілі.

Завдяки традиції, започаткованої А. Пуні, самостійність розглядають у парі з ініціативністю, хоча наше дослідження показало, що студенти сприймають ці якості окремо і по-різному визначають їхню цінність: більшу для самостійності (ототожнюючи її з незалежністю), і меншу для ініціативності (сприймаючи її близькою до творчості, генерації творчих ідей та рішень).

Самостійність та ініціативність Є. Ільїн [2] відносить до складних морально-вольових характеристик поведінки, на відміну від цілеспрямованості і наполегливості. Він визначає самостійність як бажання та здатність здійснювати яку-небудь діяльність без сторонньої допомоги. Ініціативність виявляється при подоланні перешкод нетрадиційними засобами, коли людина «бере на себе сміливість» запровадити щось нове.

Отже, вже перші результати пілотажного дослідження показали, що і в разі діагностики рівня розвитку вольової сфери, і в оцінках важливості вольових якостей, перші позиції займають системні вольові якості, які належать до зрілого особистісного рівня психічної саморегуляції.

Дещо несподіваним для нас було те, що базальні вольові якості — сміливість, витримка і самовладання — отримали помітно нижчі оцінки в обох групах. Розуміючи, що успіх в житті залежить від вольових зусиль, молоді люди швидше всього бачать вольову активність спрямованою назовні, на досягнення соціально визнаних престижних цілей, недооцінюючи при цьому свідомої роботи по досягненню влади над самим собою. І зовсім загадковою для нас є низька оцінка сміливості і рішучості, якостей, які завжди (принаймні раніше) викликали захоплення саме у молодих людей. Чи це є реальна оцінка своїх сил, чи це є відображенням компромісних і прагматичних установок?

У подальших дослідженнях важливо з'ясувати причини такого ставлення і смисл, який вкладають молоді люди у поняття, що характеризують вольовий потенціал особи. Позитивним результатом проведеного дослідження ми вважаємо те, що у системі цінностей студентів вольові якості поруч з моральними (чесністю і добротою) відіграють важливу роль, що дозволяє говорити про великий морально-вольовий потенціал нашої молоді.

Список літератури

1. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции / В. А. Иванников. — М. : МГУ, 1991. — 142 с.
2. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. — 2-е изд. — СПб. : Питер, 2011. — 368 с.
3. Калинин В. К. Классификация волевых качеств / В. К. Калинин // Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности. — Симферополь, 1983. — 215 с.
4. Никандров В. В. Систематизация волевых свойств человека / В. В. Никандров // Вестник Санкт-Петербургского университета. — 1995. — № 3. — С. 58–65.

5. Пуни А. Ц. Психологические основы волевой подготовки в спорте / А. Ц. Пуни. — М. : Физкультура и спорт, 1977. — 96 с.
6. Русалов В. М. Опросник структуры темперамента / В. М. Русалов. — М. : Смысл, 1992. — 37 с.
7. Селиванов В. И. Избранные психологические произведения: воля, её развитие и воспитание / В. И. Селиванов. — Рязань : Изд. Рязанского гос. пед. института, 1992. — 572 с.

К. Н. Шамлян

кандидат психологических наук,

доцент кафедры психологии

Львовского национального университета имени Ивана Франко

**ВОЛЕВОЙ ПОТЕНЦИАЛ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНЫХ
ТРАНСФОРМАЦИЙ**

Резюме

Сильная воля и характер сегодня являются обязательным фактором достижения жизненного успеха. Определяется роль волевых качеств в структуре личности. Проанализированы результаты эмпирического исследования особенностей волевой сферы студенческой молодежи.

Ключевые слова: личность, характер, структура, волевой потенциал, волевые качества.

K. M. Shamlyan

Ph.D. in Psychology, assistant professor

of psychology at Lviv National Ivan Franko University

**VOLITIONAL POTENTIAL OF PERSONALITY IN THE CONDITIONS
OF SOCIAL TRANSFORMATIONS**

Summary

Strong volition and character are the main predictors of life success. The role of volitional qualities in the structure of personality is defined. The peculiarities of volitional sphere of student's youth are analyzed on the base of the empirical research.

Key words: personality, character, structure, volitional potential, volitional qualities.